

Kolosi Tamás–Sági Matild: A háztartások demográfiai, foglalkozásszerkezeti és anyagi helyzetének változása

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Kolosi Tamás–Sági Matild (1998): „A háztartások demográfiai, foglalkozásszerkezeti és anyagi helyzetének változása”
in: *Társadalmi riport 1998*, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.).
Budapest: TÁRKI, Pp. 45–71.

HULLÁMZÓ HÁZTARTÁSOK

A háztartások demográfiai, foglalkozásszerkezeti és anyagi helyzetének változása

Kolosi Tamás–Sági Matild

A rendszerváltás társadalmi-gazdasági hatásainak elemzése során a társadalomkutatók többsége az egyének, illetve az egyének tipikus társadalmi csoportjainak helyzetében bekövetkezett változásokra koncentrált. Az elemzések egy csoportjának fókuszában a rendszerváltás és az elitváltás kérdésköre áll: át tudta-ementeni a régi politikai elit hatalmi pozícióját gazdasági vezető pozícióba (Hankiss 1990, Staniszkis 1991, Róna-Tas 1994, Szalai 1990, 1996, 1997), honnan rekrutálódott az új politikai és gazdasági elit (Böröcz és Róna-Tas 1995, Sági 1994, 1995, Szelényi, Eyal és Towsley 1996, Róna-Tas és Böröcz 1997), kikből lettek kis- és nagyvállalkozók (Böröcz 1993, Kuczi 1996, Stark 1996, Róbert és Sági 1996, Csité és Kovách 1997), tehát hogy milyen változások következtek be az elit körében a rendszerváltást követően. Az elemzések egy másik csoportja a társadalmi egyenlőtlenségek, mindenekelőtt az egyének jövedelmi helyzetének változását vizsgálja. Elsősorban azt kutatja, hogy mely társadalmi, foglalkozási csoportok tudták növelni jövedelmüket a rendszerváltást követően, mely csoportok lecsúszása volt csupán a rendszerváltást követő gazdasági válság időleges következménye, s mi jellemzi azokat a csoportokat, amelyek a társadalmi-gazdasági váltást követően tartósan a társadalmi hierarchia aljára szorultak (Tóth, Andorka és Förster 1994, Sági 1996, Andorka, Ferge és Tóth 1997, Kolosi, Bedekovics és Szívós 1998). E tematikához kapcsolódnak azok a kutatások is, amelyek elsődlegesen azt elemzik, hogy kik, milyen társadalmi csoportok tekinthetők a rendszerváltás nyertesének és veszteseinek (Kolosi és Róbert 1992, Kolosi és Róna-Tas 1992, Sági 1995, Kolosi és Sági 1996, Spéder 1998). E vizsgálatok közül is kiemelkednek azok az elemzések, amelyek a Magyar Háztartás Panel vizsgálat idősoros adataira alapozva ugyanazon személyek helyzetében bekövetkezett változásra koncentrálnak, tehát kihasználják a longitudinális vizsgálat adta lehetőségeit (Kolosi, Bedekovics és Szívós 1998, Nagy és Sik 1998, Spéder 1998, Szívós és Tóth 1998).

Mіндеzen vizsgálatok közös sajátossága, hogy csupán az egyének helyzetében bekövetkezett változásokra koncentrálnak. (A Társadalmi riport legutóbbi kötetében publikált tanulmányunkban magunk is ez irányú vizsgálatainkat foglaltuk össze, Kolosi és Sági 1996.) Figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy az egyének döntéseik során nem csupán egyéni helyzetüket és lehetőségeiket mérlegelik. Nagyobb döntéseknél a legkisebb társadalmi egységet, a családot – illetve a háztartást – kell olyan entitásnak tekintenünk,

amelynek tagjai együttesen, egymáshoz alkalmazkodva alakítják ki a megváltozott társadalmi-gazdasági helyzet nyújtotta lehetőségek kihasználásának stratégiáit. Azokban a családokban, ahol több aktív kereső van, a lehetséges játéktér is nagyobb: míg a család egyes tagjai a biztonságot, a stabilitást biztosítják a család számára, addig más tagjai megpróbálkozhatnak a kockázatosabb, ám nagyobb haszonnal kecsegtető vállalkozási formákkal, bátrabban válhatnak. Indokolt tehát, hogy a rendszerváltás során bekövetkezett társadalmi változásokat, a megváltozott külső feltételekre adott válaszokat ne csak egyéni, hanem háztartás szinten is elemezzük. Jelen tanulmányunk a rendszerváltás társadalmi hatásait háztartás szinten elemző vizsgálatok sorában csupán az első. Célunk a magyar háztartások demográfiai jellemzőiben, foglalkozásszerkezeti összetételében és anyagi helyzetükben bekövetkezett változások elemzése.

Az elemzett háztartások kiválasztása, mintából kieső és eltűnt háztartások

E tanulmány célja a háztartások körében 1992 és 1997 között végbement demográfiai, foglalkozásszerkezeti és anyagi változások longitudinális elemzése. A tanulmány a Magyar Háztartás Panel vizsgálat adataira épül. Kiindulási bázisunkat 2047 olyan család alkotja, akiket 1992-ben kérdőívvel kerestünk fel. Ebből a mintából a vizsgálat hat éve alatt különböző okokból kiesett 1136 család. A kiesésekkel párhuzamosan viszont 267 „új” háztartás is bekerült a mintába oly módon, hogy az eredeti háztartásokból egy vagy több személy kivált és önálló háztartást alakított. Felnőtt gyerekek megalapították saját háztartásukat, elvált egy házaspár, vagy pedig az addig egy háztartásban élők valamilyen egyéb okból külön háztartást alapítottak.

A háztartások harmada azért maradt ki a vizsgálatból, mert a kérdezés valamelyik fázisában megtagadta a további együttműködést. (11 háztartás egy-két alkalommal nem vett részt a felvételben, de végül még 1997-ben is részt vett a kérdezettek körében.) A demográfiai változásokat tekintve adataink dinamikus egyensúlyt mutatnak: évente körülbelül ugyanannyi háztartás – az összes háztartás 0,8–1,6%-a – hal ki, mint amennyi azáltal keletkezik, hogy a felnőtté vált gyerekek kiválnak szüleik háztartásából, és önálló családot alapítanak¹ (1. táblázat).

---

¹ A kiháló, illetve alakuló háztartások arányának évenkénti növekedése elsősorban a panelvizsgálati technika kor szerinti torzításából adódik. Mivel a kiinduló háztartások a vizsgálat során egyre idősebbekké válnak, közülük egyre többen halnak meg, illetve gyerekeik közül egyre többen válnak önállóvá.

1. táblázat A háztartás panel vizsgálatból kieső, illetve abba újonnan belépő háztartások megoszlása

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
A kiinduló háztartások közül kérdezett háztartások száma	2047	1880	1662	1423	1202	922
Az elmúlt évből kiesett háztartások		167	218	239	221	291
A kiesettek közül:						
Meghaltak		16	18	17	17	16
Válaszmeztagadók		104	152	155	98	116
Ismeretlen helyre költöztek		23	32	20	17	28
Egyéb ok miatt kiesettek		24	16	47	109	131
Új belépők száma		76	73	45	45	28
Az új belépők közül:						
Felnőtt gyerek kiválása		19	22	16	14	12
Elvált házaspár		13	8	4	5	6
Egyéb szétváló háztartások		44	43	25	26	10

A Budapesten és a megyeszékhelyeken élő háztartások köréből az átlagosnál többen estek ki az évek során, így a mind a hat hullámban szereplő háztartások körében a kisebb településen élők enyhén felülreprezentáltak. Ezt a torzulást úgy korrigáltuk, hogy a mind a hat hullámban szereplő falusiak köréből véletlenszerűen kiválasztott 36 családot (4%) kihagytunk az elemzésből, ugyanakkor 31 olyan budapesti családot, akik eredetileg nem tartoztak az országos reprezentatív mintához, (szintén véletlenszerűen kiválasztva) bevontunk az elemzésbe. Ezek után a mind a hat hullámban szereplő családok 1992-es településtípus szerinti megoszlása jól tükrözi az 1992-es, kiinduló országos reprezentatív minta háztartásainak településtípus szerinti megoszlását (2. táblázat).

2. táblázat Az elemzés alapjául szolgáló háztartások településtípus szerinti megoszlása

Településtípus	1992-es reprezentatív minta		1992–1997 közötti korrigálatlan longitudinális minta		1992–1997 közötti korrigált longitudinális minta	
Budapest	20,4%	(418)	17,1%	(157)	20,6%	(188)
Megyeszékhely	14,5%	(298)	12,9%	(118)	13,0%	(118)
Város	28,2%	(575)	29,0%	(266)	29,2%	(266)
Falu	35,8%	(735)	39,8%	(365)	36,1%	(329)
Tanya	1,1%	(22)	1,1%	(10)	1,1%	(10)
Összesen	100,0%	(2052)	100,0%	(916)	100,0%	(911)

A továbbiakban elemzésünket azokra a háztartásokra korlátozzuk, amelyek a Magyar Háztartás Panel vizsgálat mind a hat hullámában szerepeltek, tehát 1992 és 1997 között folyamatosan szolgáltatott adatot a háztartáson belüli társadalmi, demográfiai és jövedelmi változásokról. Mielőtt azonban rátérnénk e 911 háztartásban lezajlott változások elemzésére, egy rövid „átmeneti” fejezetben szólnunk a háztartások

lakóhelyének változásáról. A fejezet átmeneti volta kérdezéstechnikai okokkal magyarázható. A vizsgálat eredeti célkitűzése szerint az új lakóhelyre – más településre, vagy az adott településen belül új lakásba – költöző háztartásokat követni kellett volna új lakóhelyükön. A költöző családok egy jelentős hányada – évente 20–30 család – esetében ugyanis csupán a költözés tényét tudtuk regisztrálni, az új lakcímről a szomszédok, illetve a lakás új lakói nem tudtak információt adni. Így e költöző családok a vizsgálatból kiesett háztartások létszámát gyarapították. A vizsgálatban mindvégig bennmaradt háztartások közül évente 1,5–3% új, ismert helyre költözött. Következésképpen 1997-ben e családok csupán 91,4%-a lakott ugyanabban a lakásban, ahol a vizsgálat első évében, 1992-ben kérdezőbiztosaink felkeresték őket. Az ismeretlen helyre költözők nagy száma miatt tehát nem vállalkozhatunk arra, hogy a háztartások rendszerváltást követő településen belüli és települések közötti mozgásáról pontos képet adjunk, adataink alapján azonban kijelenthetjük, hogy a háztartások kb. egyötöde a vizsgálat hat éve során elköltözött.

Tanulmányunk fő célja annak nyomon követése, hogy a családok életében a rendszerváltást követően milyen változások mentek végbe, a politikai és gazdasági átalakulás hogyan hatott a családok mint alapvető társadalmi közösség életére. Kiinduló hipotézisünk az, hogy a megváltozott körülményekre az egyének nem elkülönült individuumokként reagálnak, hanem a családok többé-kevésbé tudatos, összehangolt tevékenysége az, ami végül is meghatározza a családot alkotó egyének alkalmazkodási stratégiáját. A társadalmi változások természetéből adódóan nyilvánvalóan a munkaerőpiaci változások, s ezen belül is az önálló vállalkozások megalakítása és a munkanélkülivé válás, illetve az ezekkel kapcsolatos jövedelmi változások azok a fő faktorok, amelyeket lényegesen befolyásoltak az új lehetőségek és korlátok, a rendszerváltás által megváltozott társadalmi környezet. A családok életét ugyanakkor olyan demográfiai események is befolyásolják, amelyek nem, vagy csak nagyon áttételesen kapcsolatosak a társadalmi változásokkal. Gyerekek születnek, valamely családtag megházasodik, meghal, házastársak elválnak – mind-mind olyan események, amelyek bekövetkezése felbolygatja az élet állóvizét. Ezért a tanulmány első fejezetében a családokban bekövetkezett demográfiai változásokra koncentrálnunk, majd a későbbiekben sorra vesszük a megváltozott társadalmi környezettel szorosabban összefüggő változásokat a háztartások életében.

Demográfiai változások a háztartásokban

A háztartásokban a halálozások száma minden évben jelentősen meghaladta a születések számát: évente a háztartások 1,5–2%-ában született gyermek, miközben 2,5–3,5%-ukban halt meg valaki.² Ez alapján azonban távolról sem állíthatjuk azt, hogy a teljes népesség körében is hasonló mértékben haladta volna meg a halálozások száma a születéseket. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy adataink háztartás-adatok, amelyekbe viszonylag nagy számban kerültek olyan háztartások, amelyek körében demográfiai okokból kicsi a valószínűsége a születésnek – a halálnak viszont minden korosztályban van valószínűsége. Ennek köszönhető az is, hogy a háztartások csupán töredék-százalékában (a 911 háztartás közül 6-ban) fordult elő együttesen születés és halálozás is. Minden tizedik háztartásban fordult elő kizárólag halálozás a vizsgált hat évben, míg a háztartások 7,8%-ában úgy született gyermek, hogy közben nem halt meg senki.

3. táblázat Születések és halálozások a háztartásokban, évenként

	1992–1993	1993–1994	1994–1995	1995–1996	1996–1997
Születések száma	15	17	19	18	14
Halálozások száma	3	30	22	34	24
Születések %-os aránya	1,6	1,9	2,1	2,0	1,5
Halálozások %-os aránya	0,3	3,3	2,4	3,7	2,6
N	911	911	911	911	911

A háztartások létszámának változása csak csekély összefüggést mutat a születések és halálozások alakulásával. Ennek az az oka, hogy a háztartások létszámát az alapvető demográfiai faktorokon túl családszerkezeti változások is lényegesen befolyásolják. Válás, illetve a felnőtt gyerekek kiválása esetén csökken a háztartás létszáma, míg pl. házassággal, vagy idősebb rokon családba költözésével nőhet a család létszáma. Ez utóbbi volt a gyakoribb esemény a magyar háztartásokban: a háztartások kétharmadának a létszáma nem változott 1992 és 1997 között, minden ötödik háztartás létszáma nőtt, míg 12,5%-uk létszáma egy, vagy több fővel csökkent (4. táblázat).

² Az 1992–1993-as évben adataink a többi évnél kisebb halálozási gyakoriságot mutatnak. Nem jelenti ez azonban azt, hogy ebben az évben a háztartások körében ritkább lett volna a halálozás. A különbség elsősorban abból adódik, hogy a nagyon idős háztartások kevésbé vállalkoztak az induló évben a Magyar Háztartás Panel Vizsgálatban való részvételre, illetve körükből az átlagosnál is nagyobb arányban estek ki teljes háztartások halálozása miatt.

4. táblázat A háztartások létszámának változása a születések és halálozások alakulása szerint, 1992–1997

Demográfiai események együttesen, 1992–1997	A háztartás létszámának változása, 1992–1997			Összesen	A háztartások százalékában
	Csökkenet	Ugyanaz	Nőtt		
Nincs változás	6,1 (45)	81,2 (595)	12,7 (93)	100,0 (733)	80,5
1 személy meghalt	3,2 (3)	12,6 (12)	84,2 (80)	100,0 (95)	10,4
2 személy meghalt	0,0 (0)	0,0 (0)	100,0 (6)	100,0 (6)	0,7
1 gyerek született	86,2 (56)	7,7 (5)	6,2 (4)	100,0 (65)	7,1
2 gyerek született	100,0 (6)	0,0	0,0	100,0 (6)	0,7
1 gyerek született és 1 személy meghalt	60,0 (3)	0,0 (0)	40,0 (2)	100,0 (6)	0,5
2 gyerek született és 1 személy meghalt	100,0 (1)	0,0 (0)	0,0 (0)	100,0 (1)	0,1
Együtt	12,5	67,2	20,3	100,0	100,0

A születéseken és halálozásokon túl a családok életében bekövetkező demográfiai változások közül a családi állapot változása, tehát a házasodások, válások és özvegyülések elemzése érdemel külön fejezetet. Vizsgálatunkat azokra a családtagokra szorítva, akik a családi állapotuk megváltozása után továbbra is a háztartás tagjai maradtak, minden tizedik háztartás életét változtatta meg egy (vagy több) házasság, a családok 8,3%-ában valamelyik tag elvált, s 14,3%-ukban megözvegyült az egyik családtag. Együttesen tehát a családok egyharmadában következett be valamely háztartástag családi állapotának megváltozása. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy ennél nyilvánvalóan több család életét változtatta meg a fent említett családi események valamelyike. A házasságok esetében ugyanis előfordul, hogy valamely háztartástag – aki felnőtt gyermek, vagy pl. egyéb rokon státusban élt korábban a háztartásban – a házasságát követően elhagyja a háztartást, saját háztartást alapít. (A korábbiakban láttuk, hogy évente a háztartások 1–2%-át hagyja el felnőtt gyermek – többségük a házasságkötését követően.)

1992 és 1997 között a háztartások 4,3%-ába házasodott be valaki – pontosabban, lépett be a háztartásba úgy, hogy a belépés időpontjában már házas volt. Feleannyian házasodtak tehát be a háztartásokba, mint ahányan házasságot kötöttek. Ez csak úgy lehetséges, ha a házasságok másik fele hosszabb-rövidebb együttélés után következett

be. Ez utóbbi tendenciára utal az a tény, hogy a háztartások 1%-ában a háztartásba beköltöző személy előbb nőtlen, hajadon vagy özvegy volt, majd a költözést követően megházasodott.

A beházasodóknál lényegesen nagyobb (12,5%) azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyekbe a vizsgált hat év során nőtlen/hajadon háztartástag lépett be. Sajnos, adataink nem alkalmasak arra, hogy e háztartástagok családi státusát minden kétséget kizáróan meghatározzuk, joggal feltételezzük azonban, hogy többségük élettársi minőségben lett a háztartás új tagja. A házasságok, illetve élettársi viszonyok tekintetében tehát az a – más vizsgálatok által is alátámasztott – tendencia bontakozik ki, hogy a házassulók egyre nagyobb aránya előbb „csupán” élettársi kapcsolatot létesít, majd hosszabb-rövidebb együttélés után házasodnak össze a párok – vagy maradnak élettársi viszonyban.

5. táblázat *Családi állapot változások a háztartásokban, 1992–1997*

	%
Valamely eredeti háztartástag megházasodott, és a háztartás tagja maradt	9,1
Valamely eredeti háztartástag elvált, és a háztartás tagja maradt	8,3
Valamely eredeti háztartástag megözvegyült	14,3
Új családtag lépett be házasként	4,3
Új családtag lépett be elváltként	2,6
Új családtag lépett be özvegyként	2,0
Új háztartástag lépett be, aki nőtlen/hajadon	14,3
Valamely 1992 után belépő háztartástag megházasodott	1,1
Valamely 1992 után belépő háztartástag elvált	0,4
Valamely 1992 után belépő háztartástag megözvegyült	0,7
N	911

A háztartások 2,6%-ába az újonnan belépő felnőtt családi állapota elvált. E személyek státusa alapvetően kétféle lehet: vagy valamely háztartástag élettársaként lettek a háztartás új tagjai, vagy pedig a saját háztartást vezető korábbi családtag válását követően költözött vissza „eredeti” háztartásába. Hasonló arányban költöztek be a háztartásba özvegyek is – ugyancsak kétféle lehetséges státussal: vagy élettársként, vagy pedig úgy, hogy az egyedül maradt szülő feladta önálló háztartását, felnőtt gyerekeihez költözött (5. táblázat).

Mindezek alapján elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy a családok élete távolról sem tekinthető olyan statikus állapotnak, ahol nyugodt, változatlan társadalmi feltételek mellett az élet csendesesen csordogál a medrében. Igen rövid idő alatt, a vizsgálatunk által átölelt öt év folyamán a családok bő egyharmadában³ (37,9%) volt olyan demográfiai (tehát a rendszerváltással kevésbé kapcsolatba hozható) esemény – születés, halálozás, válás –, amely a család életét jelentősen befolyásolta.

³ Ez az adat nem tartalmazza azokat az eseteket, amikor valamely családtag (általában a felnőtt gyermek) megházasodott, és el is költözött a családtól. Ekkor ugyanis az új házasság új háztartást alapított, amely háztartás viszont a mintánkba nem került bele.

A családokban bekövetkező demográfiai változások többsége nem jelenti azt, hogy a háztartások többségének szerkezete alapvetően megváltozott volna. Adataink szerint a vizsgálat öt esztendeje alatt a háztartások háromnegyedének alapstruktúrája változatlan maradt. Egyharmaduk magját klasszikus nukleáris család alkotja: apa, anya és gyerekek. Minden ötödik háztartás olyan házaspárból áll, akikkel nem él együtt gyerekek: többségük (17,7%) olyan idős házaspár, akiknek a gyerekei már korábban kirepültek, míg kisebb részüket fiatalabb gyerektelen házaspárok alkotják. Jelentős a tartósan egyedül élők aránya is: az összes háztartás 15,6%-át olyan személyek alkotják, akik hét év alatt folyamatosan egyszemélyes háztartást vezettek (6. táblázat). Ebből az adatból azonban nem szabad arra a következtetésre jutnunk, hogy – egyes nyugati társadalmakhoz hasonlóan – a „living alone together” életforma lenne elterjedőben. Korábbi családszociológiai vizsgálatok (Tóth 1994a, 1994b, 1997) eredményeihez illeszkedve adataink is tisztán mutatják, hogy a fiatalok, illetve a középkorúak körében továbbra is a többség házasságban él vagy élt, ezt tekintik a követendő mintának. Az egyszemélyes háztartások nagy száma abból adódik, hogy a háztartáson alapuló mintavételi eljárásba nagy számban kerültek be olyan idős személyek, akik valamikor házasságban voltak, de napjainkra elveszítették házastársukat. (A Magyar Háztartás Panel mintájába bekerült egyszemélyes háztartások átlagéletkora közel hetven év.)

6. táblázat A háztartások családszerkezetében bekövetkezett változások 1992 és 1997 között

Családszerkezet	%	N
Változatlan:		
Házaspár gyerekekkel	33,3	303
Fiatalkorú házaspár, (még) gyerektelen	1,9	17
Idős házaspár, (már) gyerektelen	17,7	161
Egy szülő gyerekekkel	6,8	62
Egyedülálló	15,6	142
Családciklus-váltás:		
Az első gyermek megszületett	2,1	19
Az utolsó gyermek is elköltözött	2,5	23
Változott:		
Egyedülálló családot alapított	3,7	34
A házasság felbomlott	11,2	102
Egyéb családszerkezet	5,3	48
Összesen	100,0	911

Közismert tény, hogy Magyarországon a válások aránya az egyik legnagyobb a világon. Adataink jól tükrözik e tényt. A vizsgálat időtartama alatt, tehát öt év alatt (1992 tavaszától 1997 tavaszáig) a mintánkba bekerült családok közül minden tizedik felbomlott. Ezzel egyidőben csupán a háztartások 3,7%-ában zajlott le olyan ellentétes folyamat, amikor egy csonka család „kiegészült”, egyedülállók vagy gyermeküket egyedül nevelő szülők megházasodtak, családot alapítottak. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ezen adatok alapján nem szabad arra a következtetésre jutnunk, hogy a válások

száma háromszorosan meghaladja a házasságokét. A korábbiakban ugyanis láttuk, hogy az esetek többségében a korábban önálló háztartást nem képező, a szülei háztartásában élő gyerekek házasodnak meg – alapítanak önálló háztartást, vagy pedig tovább élnek szüleikkel, immár házastársukkal. Az új háztartást alapítók figyelembevételével – akik természetesen nem kerültek be abba a mintába, ahol csak azok a háztartások szerepelnek, amelyek 1992 és 1997 között minden évben részt vettek az adatfelvételben – már hasonló „dinamikus egyensúlyt” figyelhetünk meg a házasodók és elválók körében, mint amit a születések és halálozások tekintetében is megfigyelhettünk.

Végül, de nem utolsósorban meg kell említeni a háztartások szerkezetének változásai között a családciklus-váltást. A vizsgálat öt esztendeje alatt a háztartások 2,1%-ában született meg az első gyermek, tehát alakult át a család házaspárból gyermekes családdá, s körülbelül ugyanennyi családban (a háztartások 2,5%-ában) költözött el az utolsó felnőtt gyerek is szülei háztartásából.

Foglalkozásszerkezeti változások

Míg a demográfiai változásokat nem, vagy csak kevésbé befolyásolta a rendszerváltás, a gazdasági-politikai átalakulás egyik nyilvánvaló következményeként jelentős módosulások zajlottak le a családtagok munkaerőpiaci helyzetében.

A 16 éven felüli népesség gazdasági aktivitásának vizsgálata során Kolosiék (Kolosi, Bedekovics és Szívós 1998) arra hívták fel a figyelmet, hogy a kilencvenes évek elején a foglalkoztatottak aránya a teljes népességen belül folyamatosan csökken, míg a nyugdíjasok és az eltartottak aránya folyamatosan emelkedik. A háztartások munkaerőpiaci szerkezetében bekövetkezett változások longitudinális elemzése még markánsabban hívja fel a figyelmet a munkaerőpiac ezen változására. A vizsgált periódus kezdetén, 1992-ben az elemzésbe bekerült háztartások harmada volt „tisztán” nyugdíjas háztartás, tehát olyan, amelyben nem volt aktív kereső, vagy a munkaerőpiacról kiszorult munkanélküli családtag. Hat év alatt a kizárólag nyugdíjasokból álló háztartások aránya több mint tíz százalékkal emelkedett, s így adataink szerint 1997-re közel minden második magyar háztartás (44,7%) kizárólag nyugdíjasokból állt (7. táblázat). Az elemzésbe bevont háztartások kiválasztása valamelyest felfelé torzítja a nyugdíjas háztartások arányát. Mivel a mintánkba bekerülés kritériuma az volt, hogy az elemzett háztartás a Magyar Háztartás Panel mind a hat hullámában szerepeljen, nem került be a mintába olyan fiatal háztartás, amelyik a vizsgálat kezdő évét követően alakult meg. Az 1996-os mikrocenzus háztartásstatisztikai adatai szerint (KSH 1996) azonban a minta kiválasztásából adódó eltérés nem lényeges. A nyugdíjas háztartások arányának nagyfokú növekedését tehát más, szociológiailag releváns okokkal kell magyaráznunk.

A rendszerváltás társadalmi hatásait elemző korábbi kutatások (Kolosi és Sági 1996, 1997) rámutattak arra, hogy a korábbi politikai elit egy idősebb rétege nem tudta politikai tőkét kedvező gazdasági pozícióba átmenteni a váltást követően.

Ugyanakkor nem is kívánta felváltani korábbi elit pozícióját kedvezőtlenebb társadalmi helyzettel. Ezért az aktív életből való kimenekülést, a karkedvezményes nyugdíjazást választotta, mint legkisebb hátrányt hozó megoldást. Ugyancsak nagy volt a karkedvezményes nyugdíjasok aránya azok körében, akik a rendszerváltást követően munkanélkülivé váltak, s túl idősek voltak ahhoz, hogy átképezzék magukat, új munkahelyet találjanak. Adataink szerint alapvetően a korai, karkedvezményes nyugdíjazással magyarázható a nyugdíjas háztartások arányának roppant mértékű növekedése a rendszerváltást követően. Minden tizedik olyan háztartás, amelyben a háztartásfő a nyugdíjas kornál (60 évnél) fiatalabb, a vizsgált hatéves periódusban vált tisztán nyugdíjas háztartássá – tehát olyan háztartássá, amelyben nincs a munkaerőpiacon aktívan részt vevő családtag. Ezen fiatal nyugdíjas háztartások teszik ki az összes, a vizsgált időszak alatt nyugdíjassá váló háztartások közel felét. Leszámítva az összes, nyugdíjassá váló háztartások közül azokat, amelyekben a háztartásfő még nem nyugdíjas korú, adataink szerint a háztartások 6%-a vált demográfiai okokból tisztán nyugdíjassá. E számítás szerint tehát csupán 2,2%-kal több háztartás vonult ki nyugdíjazással a munkaerőpiacról, mint amennyien úgy léptek be oda, hogy a korábban tisztán inaktív háztartás valamelyik tagja gazdaságilag aktívvá vált. A gazdaságilag inaktívvá váló háztartások arányának rendszerváltás utáni nagy mértékű növekedése tehát alapvetően a rendszerváltás hatásaként értelmezhető, a karkedvezményes nyugdíjazások következménye, s csak kisebb részben magyarázható a népesség előregedésével, az elveszületések csökkenésével.

7. táblázat A nyugdíjas és foglalkoztatott háztartások arányának alakulása 1992 és 1997 között

A háztartástagok munkaerőpiaci összetétele	A háztartás összetételének %-os megoszlása		
	a háztartásfő 1997-es életkora szerint		
	60 éves, vagy öregebb	60 évesnél fiatalabb	Együtt
Végig csak nyugdíjasok	71,0	4,8	33,1
A periódus végére csak nyugdíjasok	14,7	9,4	11,6
Végig csak aktívak	3,1	52,8	31,5
Végig vegyes	2,3	11,5	7,6
Lett nyugdíjas családtag is	4,6	18,0	12,3
Lett aktív családtag is	4,4	3,5	3,8
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	390	521	911

A rendszerváltást követő szerkezetátalakulás és a gazdasági válság nyilvánvaló következményeként a kilencvenes évek elején a munkanélküliségi ráta hirtelen 10% fölötti magasságba ugrott, majd 9% körüli értéken stabilizálódni látszik (KSH 1997). Korábbi vizsgálatok szerint (Nagy–Sik 1998) a munkanélküliek fele viszonylag rövid

ideig volt munkanélküli, minden második munkanélküli fél évnél tovább is munkanélküli volt, s a fél évnél tovább is munkanélküliek nagy része tartósan kiszorult a munkaerőpiacról. Adataink szerint a munkanélküliség évente a háztartások 6–12%-át érintette. Az egyéni adatokhoz hasonlóan a vizsgált periódusban az 1993-as év volt a kritikus. Ekkor a magyar háztartások közel 12%-ában volt legalább egy munkanélküli, míg 1996-ban csupán a háztartások 6%-át sújtotta a munkanélküliség.⁴ Az egyes háztartásokban előforduló munkanélküliség keresztmetszeti adatai alapján is szembetűnik az a tény, hogy csak elvétve fordul elő a háztartásokban a munkanélküliség halmozódása. A vizsgált háztartások csupán 2–8 ezrelékében regisztráltunk többes munkanélküliséget, kettőnél több munkanélküli pedig a vizsgálatba bekerült egyetlen háztartásban sem fordult elő (8. táblázat).

8. táblázat *Munkanélküliséggel sújtott háztartások százalékos aránya, 1992–1997*

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Nincs munkanélküli a családban	90,8	88,4	90,8	92,2	93,8	92,5
1 munkanélküli van	8,5	10,8	8,8	7,6	5,7	6,8
2 munkanélküli van	0,7	0,8	0,4	0,2	0,5	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	911	911	911	911	911	911

A longitudinális elemzés során a háztartások három fő típusát különböztettük meg a szerint, hogy a családot a vizsgált periódusban egyáltalán nem sújtotta a munkanélküliség, csak enyhén sújtotta őket, vagy pedig a munkanélküliség által súlyosan sújtott családról van szó. A munkanélküliség által enyhén érintettnek tekintettük azt a családot, ahol legfeljebb két „munkanélküliségi eseményt” regisztráltunk, tehát ahol vagy egy személy volt munkanélküli egy-két évben, vagy pedig két munkanélküli is volt a családban, de csak egyetlen vizsgált évben. A munkanélküliség által súlyosan érintettnek tekintettünk egy háztartást akkor, ha ennél gyakrabban, esetleg halmozottan fordult elő munkanélküliség, tehát kettőnél több „munkanélküliségi esemény” történt a vizsgált periódusban.

Mindezek alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy a magyar háztartások közel háromnegyedét (71,4%) a rendszerváltást követően teljesen elkerülte a munkanélküliség, minden ötödik háztartás (21,6%) csak enyhén volt érintve a munkanélküliségben, egy-egy tagja a háztartásnak munkanélküli volt egy rövid időre, majd vagy visszatért az aktív keresők közé, vagy pedig nyugdíjba vonult, míg a magyar háztartások 7%-át súlyosan érintette a munkanélküliség. Természetesen a nyugdíjas háztartások kevésbé voltak érintve a munkaerőpiaci változásokban, ezért a fenti eredménynél több információt nyújt a munkanélküliség alakulásának elemzése

⁴ Ezen adatok az összes háztartásra vonatkozó munkanélküliséget mutatják. A háztartások egyharmada 1992-ben is öreg, csak nyugdíjas felnőttekből álló háztartás volt, s a vizsgált periódus végére további 11%-kal emelkedett a nyugdíjas háztartások aránya. Az aktív háztartások körében a munkanélküliség előfordulási aránya durván megegyezik a személyek munkanélküliségi rátájával.

azokban a háztartásokban, ahol a háztartásfő a vizsgálat utolsó évében, tehát 1997-ben is fiatalabb volt 60 évnél, tehát nem érte el az öregségi nyugdíj korhatárát. Az aktív korú háztartások közül majdnem minden másodikat megérintette a munkanélküliség a rendszerváltást követő években, csupán 55,7%-ukban nem volt senki munkanélküli egyetlen évben sem 1992 és 1997 között. Egyharmadukat csak enyhén érintette a munkanélküliség, míg minden tizedik (11,3%) aktív korú háztartást súlyosan sújtott a munkanélküliség a vizsgált periódusban. Adataink jól tükrözik azt a tényt, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek, illetve a keleti régióban élők nagyobb valószínűséggel váltak munkanélkülivé. Minden második olyan háztartásnak volt munkanélküli tagja, ahol a háztartásfő nem érettségizett, de aktív korú volt. Az érettségizettek körében már csak egyharmados ez az arány, míg a felsőfokú végzettségű aktív korú háztartások csupán egynegyedét érintette a munkanélküliség a rendszerváltást követően. Ugyancsak szoros összefüggés mutatkozik a háztartásfő iskolai végzettsége és a tartós, illetve többszörös munkanélküliség háztartásban való megjelenése között. A legfeljebb nyolc általános iskolai végzettségű háztartásfők családjából minden ötödiket súlyosan érintett a munkanélküliség, míg a diplomás háztartások csupán 3%-a tekinthető a munkanélküliség által erőteljesen sújtottnak. A magasabb iskolai végzettségű háztartásfők családjában tehát kisebb valószínűséggel, és enyhébb fokon jelentkezett a munkanélküliség, mint az alacsony iskolai végzettségű háztartások körében (9. táblázat).

9. táblázat A munkanélküliséggel sújtott háztartások aránya a háztartásfő iskolai végzettsége szerint. Csak az 1997-ben 60 évnél fiatalabb háztartásfők háztartásai körében

	A háztartásfő iskolai végzettsége						
	Kevesebb, mint 8 általános	8 általános	Szak- munkás- képző	Érettségi	Főiskola	Egyetem	Együtt
Nem volt munkanélküli	50,0	42,3	50,5	62,9	73,2	72,7	55,6
Munkanélküliséggel enyhén sújtott	31,3	36,1	36,6	31,9	23,2	24,2	33,1
Munkanélküliséggel erősen sújtott	18,8	21,6	12,9	5,2	3,6	3,0	11,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	16	97	202	116	56	33	520

A háztartások körében megjelenő munkanélküliség jelentős regionális különbségeket is mutat. A budapesti családokat érintette a legkevésbé a munkanélküliség. A 60 év alatti háztartásfővel rendelkező budapesti családok egynegyedében nem volt munkanélküli a vizsgált időszakban, a többiek nagy részét is éppen csak hogy megérintette a munkanélküliség. Ennél valamivel rosszabb helyzetben voltak a Pest környékén, illetve a nyugati régióban élő családok, bár még az ő helyzetük is az átlagosnál jobbnak tekinthető. Az itt élő aktív korú családok

kétharmadában nem volt munkanélküli a rendszerváltást követően, egynegyedüket enyhén sújtotta a munkanélküliség, s 7–8 százalékra tehető azon családok aránya, ahol a munkanélküliség halmozottan jelentkezett. A dél-dunántúli és az alföldi családokban a munkanélküliség előfordulása és mértéke átlagosnak mondható, míg az északi és a keleti régiókban élő háztartásokat különösen sújtotta a rendszerváltást követő munkanélküliségi hullám. Az északi megyékben a családok kétharmadában volt munkanélküli a rendszerváltást követően, s ezen háztartások közel felében (tehát az északi régióban élő aktív korú háztartások egynegyedében) a munkanélküliség különösen súlyos formában, halmozottan, illetve tartósan jelentkezett. A keleti régióban ugyancsak az átlagosnál több családban fordult elő munkanélküliség, viszont itt a helyzetet enyhítette, hogy a munkanélküliség által érintett családok többségében a probléma időszakos volt, nem halmozódott. A munkanélküliséggel súlyosan sújtott háztartások aránya a keleti régióban csak kevéssel haladja meg az országos átlagot (10. táblázat).

10. táblázat *A munkanélküliséggel sújtott háztartások aránya régióként. Csak az 1997-ben 60 évnél fiatalabb háztartásfők háztartásai körében*

	Buda- pest	Pest környéki	Nyugat- Dunántúl	Régió Dél-Du- nántúl	Észak	Alföld	Kelet
Nem volt munkanélküli	73,3	67,1	62,3	56,9	37,7	50,5	31,9
Munkanélküliséggel enyhén sújtott	25,7	26,0	29,0	27,5	34,4	37,6	52,2
Munkanélküliséggel erősen sújtott	1,0	6,8	8,7	15,7	27,9	11,8	15,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	105	73	69	51	61	93	69

A háztartások munkaerőpiaci helyzetében bekövetkezett harmadik olyan változás, amelyet erőteljesen befolyásolt a társadalmi-gazdasági átalakulás, a vállalkozóvá válás, illetve a vállalkozással próbálkozás volt. A Magyar Háztartás Panel egyéni adatai alapján a 16 éven felüli népesség körében a vállalkozók aránya az 1992-es 3,6%-os mértékről 1996-ig 5,5%-ra nőtt, s úgy tűnik, hogy ezen a szinten meg is áll: 1997-ben már nem nőtt lényegesen a vállalkozók aránya az előző évihez képest (Kolosi, Bedekovics és Szivós 1998). A háztartásokra vonatkozó keresztmetszeti adataink szerint a magyar háztartások közel kétszer ekkora arányában volt legalább egy vállalkozó a vizsgált években. 1992-ben a háztartások 5,8%-ában volt legalább egy vállalkozó, s folyamatos növekedés után 1996-ban már minden tizedik családnak volt vállalkozó tagja. Minden egyes vizsgált évben a többszörösen vállalkozó családok aránya az összes háztartások körében közel azonos, 1% körüli érték között ingadozik. Mivel a vállalkozó családok aránya folyamatosan nőtt a vizsgált időszakban, a többszörösen vállalkozók aránya a vállalkozó háztartások körében évről évre csökkent. 1992-ben azon háztartások 17%-ában, amelyekben valamely családtag vállalkozó volt, még egy vállalkozó háztartástag is volt. 1993-ban ez az arány már csak 14,5%, 1994-

ben 13%, 1995-ben 11%, míg ezt követően a 10% körüli érték körül látszik stabilizálódni. 1997-re tehát minden tizedik magyar háztartásban van legalább egy vállalkozó, a vállalkozó háztartások közül minden tizedik pedig többszörös vállalkozónak tekinthető (11. táblázat).

11. táblázat *A vállalkozó háztartások százalékos megoszlásának alakulása 1992 és 1997 között*

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Nincs vállalkozó a háztartásban	94,2	93,9	92,4	91,1	89,8	90,9
1 vállalkozó van	4,8	5,3	6,6	8,0	9,2	8,2
2 vállalkozó van	1,0	0,9	1,0	0,9	1,0	0,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	911	911	911	911	911	911

A keresztmetszeti adatok elfedik azt a tényt, hogy nem minden próbálkozásból lesz életképes, sikeres vállalkozás. Adataink szerint a vizsgált időszakban a háztartások 15%-a próbálkozott önálló vállalkozás beindításával, de tíz próbálkozásból csupán hat mutatkozott hosszabb távon is életképesnek. A háztartások 6,6%-ában próbálkoztak ugyan vállalkozással, de néhány év múlva felhagytak ezzel. Nyilvánvaló, hogy a nyugdíjas háztartások döntő többsége már nem próbálkozott meg azzal, hogy a rendszerváltást követően vállalkozóként újra bekapcsolódjon az aktív gazdasági életbe. Figyelmünket azokra a háztartásokra koncentrálva, ahol a háztartásfő hatvan éven aluli volt a vizsgálat utolsó évében, 1997-ben is, lényegesen nagyobb mértékű vállalkozási kedvet regisztrálhatunk a háztartások körében (12. táblázat). A rendszerváltást követően az aktív korú magyar háztartások egynegyede próbálkozott vállalkozással, s 15%-uk esetében a vállalkozás hosszabb távon is életképesnek mutatkozott.

12. táblázat *A vizsgált periódusban vállalkozással próbálkozó, és sikeresen vállalkozó háztartások megoszlása az összes háztartás és az aktív korú háztartásfővel rendelkező háztartások körében*

	Vállalkozás a háztartások körében	Vállalkozás az aktív korú háztartások körében
Nem próbáltak vállalkozni	84,3	74,9
Próbálkoztak, de felhagytak vele	6,6	9,8
Vállalkozók	9,1	15,4
Összesen	100,0	100,0
N	911	521

Az átlagosnál lényegesen kisebb arányban vállalkoztak azok a családok, ahol a háztartásfő iskolai végzettsége alacsony, és nem rendelkezik szakképzéssel. Azokból az aktív korú családokból, ahol a háztartásfő iskolai végzettsége legfeljebb a 8 általános iskolát éri el, csupán minden tizedik próbálkozott vállalkozással, míg tíz olyan aktív korú háztartásból, ahol a háztartásfő szakmával rendelkezett, vagy érettségizett, háromban volt valaki a vizsgált időszakban, aki megpróbálkozott a vállalkozóvá válással. Azt pedig, hogy a háztartások tagjai sikeresen próbálkoztak-e, leginkább a háztartásfő egyetemi végzettsége befolyásolta. A szakmunkás képzettségű, érettségizett vagy főiskolai diplomával rendelkező háztartásfők családjai közül minden tizedik ugyan megpróbálkozott a vállalkozással, de ezzel a későbbiekben felhagytak, míg az egyetemi diplomás háztartásfők családjai körében ez az arány csupán 3% volt.

Az iskolai végzettség szerint két „vízvázlatot” érvényesült: a szakképzés a vállalkozással való próbálkozásra, az egyetemi diploma pedig a vállalkozás sikerességére hatott pozitívan. A rendszerváltást követően a legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű háztartásfőjű, aktív korú háztartások 6%-a, a 8 általános iskolánál nagyobb, de egyetemi diplomával nem rendelkező aktív korú háztartásfők családjának 16–18%-a, míg az egyetemi végzettségű aktív korú háztartásfők családjának 24%-a tekinthető sikeres vállalkozónak (13. táblázat).

13. táblázat *A vállalkozással próbálkozó háztartások aránya a háztartásfő iskolai végzettsége szerint. Csak az 1997-ben 60 évnél fiatalabb háztartásfők háztartásai körében*

	A háztartásfő iskolai végzettsége					
	Kevesebb, 8 általános mint 8 általános	8 általános	Szakmunkásképző	Érettségi	Főiskola	Egyetem
Nem próbáltak vállalkozni	87,5	88,7	71,3	70,7	71,4	72,7
Próbálkoztak, de felhagytak vele	6,3	5,2	12,4	11,2	10,7	3,0
Vállalkozók	6,3	6,2	16,3	18,1	17,9	24,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	16	97	202	116	56	33

Hasonlóan a munkanélküliséghez, a vállalkozással való próbálkozás, illetve a sikeres vállalkozás az aktív korú háztartások körében jelentős regionális eltéréseket mutat. A budapesti családok az átlagosnál nagyobb arányban próbálkoztak önálló vállalkozás beindításával, de itt a sikertelen vállalkozások háztartásokon belüli aránya is átlag fölötti. A Budapest környéki és a nyugat-dunántúli régiókban a háztartások kb. az átlagnak megfelelő arányban próbálkoztak, viszont az átlagosnál valamivel nagyobb arányban bizonyultak sikeresnek önálló vállalkozásuk megalapításakor. Végeredményben tehát e három régióban minden ötödik háztartásban van legalább egy, hosszú távon is sikeresnek bizonyuló vállalkozó. A többi régióban a sikeresen vállalkozó aktív korú háztartások aránya az átlag alatt mozog: csupán az aktív korú családok 12–13%-ában van sikeres vállalkozó. Ez az alacsony arány az északi régiókban, az Alföldön és Dél-Dunántúlon annak köszönhető, hogy az itt lakó családok

közül az átlagnál kevesebb próbált vállalkozásba fogni, míg a munkanélküliséggel és egyéb gazdasági problémákkal leginkább küzdő keleti megyékben ez leginkább annak tudható be, hogy a vállalkozásba fogó családok tagjai közül az átlagosnál is többen voltak sikertelenek, kényszerültek beindított vállalkozásuk beszüntetésére (14. táblázat).

14. táblázat *A vállalkozással próbálkozó háztartások aránya régióként. Csak az 1997-ben 60 évnél fiatalabb háztartásfők háztartásai körében*

	Budapest	Pest környéki	Nyugat-Dunántúl	Régió Dél-Dunántúl	Észak	Alföld	Kelet
Nem próbáltak vállalkozni	67,6	74,0	71,0	78,4	82,0	80,6	73,9
Próbálkoztak, de felhagytak vele	14,3	6,8	8,7	9,8	6,6	6,5	14,5
Vállalkozók	18,1	19,2	20,3	11,8	11,5	12,9	11,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	105	73	69	51	61	93	69

Összevetve a háztartások munkaerőpiaci helyzetében bekövetkezett változásokat, adataink szerint a magyar háztartások egyharmadában, az aktív korú háztartások 58%-ában következett be olyan munkaerőpiaci változás, amely a rendszerváltás által megváltozott gazdasági és politikai környezet közvetlen következményének tekinthető. Ezek a háztartások vagy úgy voltak érintve, hogy valamely tagjuk hosszabb-rövidebb időre munkanélküli lett, mintegy 5 százalékukban fordult elő nagy valószínűséggel kényszernyugdíjazás, vagy pedig úgy, hogy valaki a háztartás tagjai közül – sikeresen, vagy sikertelenül – vállalkozással próbálkozott. Az összes háztartás kétharmada, tíz aktív korú háztartás közül pedig minden negyedik tehát munkaerőpiaci pozícióját tekintve „relatív vesztesnek” tekinthető. Relatív vesztesnek, mert abban az időszakban, amikor a rendszerváltás konjunktúrája lehetővé tette kedvező pozíciók elérését, nem tettek semmit, elmulasztották az adódó lehetőségeket. Abszolút értelemben viszont nem tekinthetők vesztesnek, mert a család munkaerőpiaci pozíciója nem romlott a korábbiakhoz képest. A családok további ötöde – az aktív korú családok harmada – a relatív veszteseknél is rosszabb helyzetbe került a rendszerváltást követően. A passzív vesztesek körébe soroltuk mindazokat a háztartásokat, amelyek nem próbálkoztak vállalkozással, tehát nem akartak aktívan alkalmazkodni a megváltozott társadalmi feltételekhez, viszont valamely családtag hosszabb-rövidebb időszakra munkanélkülivé vált. Ők belesodródtek a rendszerváltás okozta negatív munkaerőpiaci helyzetbe.

Azon családok egy része, akiket a rendszerváltást követően kisebb-nagyobb mértékben sújtott a munkanélküliség, vállalkozással próbálkoztak segíteni magukon.

Adataink szerint minden második ilyen kényszervállalkozás sikerrel járt. Így az összes háztartás 3,3%-ában a munkanélküliségre sikertelen vállalkozási kísérlettel reagáltak az érintettek, míg 3,8%-ában a kísérlet sikerrel járt, tehát a munkanélküliséget a hosszabb távon is sikeresnek bizonyuló vállalkozással „váltotta ki” a háztartás. A háztartások további 3,3%-ában a később sikertelennek bizonyuló vállalkozói szárnypróbálgatást nem a munkanélküliség kényszerítette ki. E családok tehát „csupán” a rendszerváltás nyújtotta lehetőségeket akarták kihasználni. S végül, de nem utolsósorban, a háztartások 5%-a törésmentesen alapította meg a rendszerváltást követően a később is életképesnek bizonyuló vállalkozását. E családokban nem fordult elő munkanélküliség a vizsgált periódusban, a vállalkozói próbálkozásukat is siker koronázta legalább egy háztartástag esetében. Az aktív korú háztartásokra leszűkítve az elemzést ez azt jelenti, hogy a munkanélküliségre minden tizedik, aktív korú háztartás vállalkozási próbálkozással reagált – s az egyik felének ez sikerült, míg a másiknak nem.

Azok közül az aktív korú háztartások közül, akik a munkanélküliség kényszere nélkül próbálkoztak vállalkozással, kétszer annyi volt a sikeres, mint a sikertelen próbálkozás. Mindezek eredményeképpen majdnem minden tizedik olyan háztartás, ahol a háztartásfő még 1997-ben is aktív korú volt, törésmentesen, a munkanélküliség keserves tapasztalatai nélkül lépett be a vállalkozással „megfertőzöttek” csoportjába (15. táblázat).

15. táblázat *Vállalkozó és munkanélküliséggel sújtott háztartások 1992–1997 között*

	Vállalkozás és munkanélküliség a háztartások körében	Vállalkozás és munkanélküliség az aktív korú háztartások körében
<i>Passzívak</i> : sem vállalkozó, sem munkanélküli nem volt a családban	62,8	42,6
<i>Passzív vesztesek</i> : nem vállalkoztak, munkanélküli volt a családban	21,5	32,2
<i>Vesztes próbálkozók</i> : próbáltak vállalkozni, de felhagytak vele, és volt munkanélküli is a családban	3,3	5,8
<i>Sikertelen próbálkozók</i> : próbáltak vállalkozni, de felhagytak vele, nem volt munkanélküli a családban	3,3	4,0
<i>Kényszervállalkozók</i> : sikeresen vállalkoztak, de volt munkanélküliség a családban	3,8	6,3
<i>Törésmentes vállalkozók</i> : sikeresen vállalkoztak, nem volt munkanélküli a családban	5,3	9,0
Összesen	100,0	100,0
N	911	521

A háztartások anyagi-jövedelmi helyzetének változása

A gazdasági-politikai átalakulás másik alapvető és közismert következménye a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése, a társadalom nagy tömegeinek életszínvonal-romlása, míg egy lényegesen kisebb réteg viszonylag nagy mértékű meggazdagodása. A kevesek meggazdagodása és a többség abszolút értelemben vett elszegényedése együttesen azt eredményezték, hogy a társadalom többsége elégedetlen jövedelmi helyzetével, annak alakulását roppant kedvezőtlennek ítéli meg (Andorka 1996, Ferge 1996). A következő fejezetben négy, a háztartások anyagi-jövedelmi helyzetének változását tükröző faktor változását elemezzük. Vizsgáljuk a háztartások ekvivalencia-jövedelmének, lakáshelyzetének, tartós fogyasztási eszközökkel való ellátottságának és kiadási szerkezetének változását.⁵ Végül pedig, a háztartások helyzetének e négy faktor szerinti időbeli változását összesítve egy olyan mutatót konstruálunk, amely a háztartások általános anyagi helyzetének változását tükrözi a vizsgált periódusban.

⁵ A változók képzésének részletes leírása meghaladja a jelen tanulmány kereteit.

16. táblázat Az anyagi helyzetet jellemző négy dinamikus faktor megoszlása a háztartások körében, %

	Az ekvivalencia- jövedelem dinamikája	A lakás minőségének dinamikája	Fogyasztási eszközök birtoklásának dinamikája	A háztartás kiadási szerkezetének dinamikája
Stabil alsó	7,4	10,1	11,4	6,5
Stabil alsó közép	26,7	25,1	31,8	6,7
Stabil közép	7,1	26,2	24,3	15,4
Stabil felső közép	8,3	16,0	16,4	14,4
Stabil felső	11,1	12,0	8,9	6,1
Felfele mobil	7,7	7,4	6,5	6,3
Lefele mobil	7,9	3,2	0,8	14,4
Változó	23,8	-	-	30,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	911	911	911	911

Korábbi keresztmetszeti elemzések (Kolosi, Bedekovics és Szivós) rámutattak, hogy a rendszerváltást követő időszakban – a legnagyobb jövedelműek egy igen szűk csoportját leszámítva – a reáljövedelmek minden jövedelmi kategóriában jelentős mértékben csökkentek. 1992 és 1997 között a legszegényebbek, valamint a felső középosztály jövedelmi helyzete romlott a legnagyobb mértékben, míg a legmagasabb jövedelmi decilisbe tartozók megerősítették kedvező jövedelmi pozíciójukat. Dinamikus elemzésünk eredménye szerint (16. táblázat) 10 háztartásból négynek (39,4%) a relatív jövedelmi pozíciója jelentősen változott a vizsgált 6 év során. A háztartások közül körülbelül ugyanannyi (7,7%, illetve 7,9%) tudta jelentősen, és tartósan javítani relatív jövedelmi helyzetét, mint amennyien a rendszerváltást követően lecsúsztak a jövedelmi lejtőn. Leginkább stabilnak az alsó középrétegek mutatkoztak. A háztartások egynegyede stabilan tartani tudta a rendszerváltást követően az alsó középosztálybeli jövedelmi helyzetét. (Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a stabil alsó közép abszolút jövedelmi helyzete is romlott a rendszerváltást követően. A stabilitás a relatív helyzetre vonatkozik, tehát jövedelmi helyzetük abszolút változása az átlagosnak megfelelő volt, így a többiekhez viszonyított jövedelmi helyzetük nem változott.)

Minden tizedik háztartás meg tudta őrizni relatíve kedvező jövedelmi pozícióját a rendszerváltást követően, míg a legnagyobb mértékű instabilitás a legszegényebbek, valamint a középső jövedelmi csoportok helyzetében mutatkozott. A legszegényebb jövedelmi kvintilisbe tartozókra alapvetően a relatív jövedelmi helyzet oszcillálása volt jellemző. Ennek az a magyarázata, hogy a legszegényebbek jövedelmeinek az átlagosnál nagyobb részét teszik ki az újraelosztásból származó (transzfer) jövedelmek (Tóth 1994, Szivós és Tóth 1998). Így a legszegényebb háztartások ekvivalencia-jövedelme alapvetően az adott év szociálpolitikai intézkedéseitől függ – nagyobb támogatás esetén valamelyest javul a helyzetük, míg kisebb támogatás esetén romlik. A

középső, illetve a felső középső jövedelmi csoportok⁶ instabilitása három változás együttes hatásaként jött létre. Alapvetően e jövedelmi csoportokból került ki a jövedelmüket javítani tudók (felfelé mobilak) csoportja, ugyancsak ebből a csoportból csúsztak le viszonylag sokan, és végül, a középső jövedelmi helyzetű háztartások között viszonylag sokak helyzete oszcillált a rendszerváltást követően.

A háztartások jövedelmi helyzetének változását lassabban és késleltetve követi a lakáshelyzetük változása. Csökkenő jövedelmet csak ritkán és végső soron követ rosszabb lakásba költözés, s javuló jövedelem esetén is többévi takarékoskodás, vagy kiugróan nagy jövedelemnövekedés szükséges ahhoz, hogy a család jobb minőségű lakásba költözzön. E késleltetett mechanizmus magyarázza azt, hogy a vizsgált periódusban csupán a háztartások 11%-ának a lakáshelyzetében következett be lényeges változás: 7%-uk lakáskörülményei jelentősen javultak, míg 3%-é romlott. A javuló lakáskörülmények alapvetően a legjobb lakás felé való elmozdulást jelentették. Minden tizedik háztartás kifejezetten rossz lakáskörülmények között él, a háztartások valamivel több, mint tizede az átlagosnál lényegesen jobb lakással rendelkezik, míg tíz háztartásból hét átlagos, vagy az átlagtól csak kissé eltérő lakáskörülmények között él. Meg kívánjuk ugyanakkor jegyezni, hogy az azonos lakásosztályba való tartozás nem feltétlenül jelenti azt, hogy a háztartások lakáskörülményei egyáltalán ne változtak volna. A háztartások lakáskörülményeinek a részletesebb elemzése rámutat arra, hogy a vizsgált periódusban valamelyest csökkent azon háztartások aránya, akik a legrosszabb lakáskörülmények között élnek. (3,5%-ról 2,9%-ra csökkent az olyan háztartások aránya, akiknek a lakása semmilyen komforttal nem rendelkezik, és még valamilyen súlyos hibája is van, s 7,2%-ról 5,9%-ra csökkent a legrosszabbnál csak egy kicsit jobb körülmények között élők aránya is.)

A háztartások lakáshelyzetének változásához kísértetiesen hasonló képet kapunk a tartós fogyasztási eszközökkel való ellátottság longitudinális elemzése során. A háztartások egytizedének gyakorlatilag semmije sincs, szűk egytizedének a lakása teljesen fel van szerelve tartós fogyasztási cikkekkkel, a nagy többségnek pedig stabilan közepes szinten van felszerelve a lakása. Nagyon kevés háztartás tartós fogyasztási eszközökkel való ellátottsága romlott – a mintába került háztartások csupán 0,8%-a számolt be arról, hogy korábban meglevő tárgyaikat eladták, vagy tönkremenetelük után nem tudták pótolni. A családok 6,5%-a pedig anyagi javaik lényeges gyarapodásáról számolt be. Különösen szembeötlő változás következett be a legrosszabbul és a legjobban felszerelt családok körében. 1992 és 1997 között felére csökkent azoknak a családoknak a száma, akiknek az általunk felsoroltak⁷ közül

---

⁶ Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a relatív jövedelmi csoportokat az ekvivalencia-jövedelmek kvintilisei alapján számítottuk. A „felső középső” jövedelmi kategóriába besorolt családok tehát nem tekinthetők a szó igazi értelmében felső középosztálynak, inkább a „felülről közelített középosztály” definíció illik rájuk.

⁷ Varrógép, hifi, hűtőszekrény, mélyhűtő, mikrosütő, automata mosógép, mosogatógép, lakásriasztó, személyi számítógép, színes tv, videomagnó, autó, egyéb nagy értékű gép.

legfeljebb egy tartós fogyasztási cikk volt a birtokukban, tehát gyakorlatilag nincstelennek tekinthetők. Ezzel egyidőben megduplázódott azok száma, akiknek a lakása tökéletesen fel van szerelve. A háztartások lakásosztályokba való tartozásához hasonlóan ismét fel kívánjuk hívni a figyelmet arra, hogy az azonos „fogyasztási eszköz-osztályba” tartozás távolról sem jelent változatlanul felszerelt lakást. A legtöbb esetben a háztartás egy-két fogyasztási eszközzel gyarapodott a vizsgált időszakban, de ez a gyarapodás kisebb mértékű volt annál, semhogy a háztartás e szempont szerinti más csoportba kerülését eredményezte volna. Sajnos, adataink nem nyújtanak kellő felvilágosítást arról, hogy hány család cserélte ki már meglevő, régi fogyasztási eszközét korszerűbbre, jobbra. E folyamatra csak következtethetünk abból a tényből, hogy a fogyasztási eszközök többsége kb. tíz év alatt teljesen elromlik, használhatatlanná válik, viszont a háztartások felszereltsége nem romlott. A „szinten maradás” tehát csak úgy képzelhető el, hogy a családok a tönkrement eszközöket újjal pótolták.

Miközben a háztartások lakáshelyzete és tartós fogyasztási eszközökkel való ellátottsága csak lassan, késleltetve követi a családok jövedelmi helyzetének változását, a háztartások kiadási szerkezete szeizmográfszerűen rezdül a háztartás jövedelmében bekövetkezett minden változásra (17. táblázat). A legmagasabb kiadási osztályba tartozást leginkább az jelzi, hogy a család az adott évben költött-e nyaralásra. A felsőbb jövedelmi osztályok egy részének az anyagi helyzetében bekövetkezett (abszolút mértékű) romlást jelzi az a tény, hogy a vizsgált periódusban évről évre csökkent azoknak a háztartásoknak az aránya, akik nyaralásra is költöttek. Ugyancsak a romló életszínvonalat, de immár az alsó középosztály romló jövedelmi helyzetét mutatja az az adatunk, hogy a rendszerváltást követően a családok egyre kisebb hányada engedhette meg magának azt a „luxust”, hogy ruházkodásra költsön. Míg 1992-ben csupán a családok egyharmada számolt be arról, hogy az előző 12 hónapban nem költött ruházkodásra, 1997-re ez a szám megduplázódott. Míg általánosnak mondható az a jelenség, hogy rosszabb anyagi helyzet esetén a családok a nyaralásról illetve a ruházkodásról mondanak le, csak a legszegényebbek esetében fordul elő, hogy az alapvető létfeltételeikben (fűtés, élelmiszer, illetve a lakás költségei) is megszorító intézkedéseket kellett hozni. Ugyanakkor a hó végi pénzzavar a háztartások bő kétharmadára jellemző állapot volt a rendszerváltást követően.⁸

---

⁸ Meg kívánjuk jegyezni, hogy a hó végi pénzzavar jelentős mértékben függ a háztartások költsékezési, pénzkezelési szokásaitól. Csak a legmagasabb jövedelműekre volt egységesen jellemző, hogy nem fogyott el a pénzüik hónap végén. A középső, illetve a legalacsonyabb jövedelmi csoportokba tartozó háztartások tagjai viszont közel azonos arányban számoltak be hó végi pénzzavarról. E csoportok között valószínűleg a hiányzó pénz összege jelent lényeges különbséget, minél magasabb a háztartás jövedelme, annál nagyobb összeget jelenthet a hó végi pénzzavar.

17. táblázat A kiadástípusok, illetve pénzügyi problémák előfordulási gyakorisága a vizsgálatot megelőző 12 hónapban a háztartások körében

	Előfordulási gyakoriság, %					
	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Nyarálásra költött	24,7	22,7	19,3	19,1	18,4	16,5
Ruházkodásra költött	63,9	71,7	49,1	43,0	35,0	32,3
Nem volt hó végi pénzzavaruk	38,2	42,6	45,7	44,5	35,0	39,8
Mindig jutott elegendő pénz élelemre	88,1	88,3	88,1	87,5	85,7	84,2
Mindig ki tudták fizetni a lakás rezsijét	88,1	89,4	89,2	89,7	86,8	85,8
Mindig rendszeresen be tudták fűteni a lakást	73,4	69,9	74,1	79,1	66,8	68,8
N	911	911	911	911	911	911

A háztartások kiadásai tehát azonnal és jól mérhetően követik a háztartás jövedelmi helyzetében bekövetkezett változást. Mivel a családok egynegyedének a jövedelmi helyzete a rendszerváltást követően oszcillált, törvényszerű, hogy hasonló oszcillálást mutasson a háztartások kiadási szerkezete is. A jövedelmi helyzet trend nélküli változásához hasonlóan, a cikázó kiadási dinamika is alapvetően a legalacsonyabb jövedelmű családokra volt a jellemző. A háztartások közel harmada tehát hol ki tudta fizetni a lakása rezsijét, hol nem; egyik évben rendszeresen kifutott a pénzből hónap végén, a másikban nem, az egyik évben rendszeresen tudtak étkezni és fűteni, a másikban nem. Az alsó jövedelmi csoportokra jellemző instabilitás a legfőbb oka annak, hogy viszonylag kevés családról (6,5%, illetve 6,7%) mutatták ki adataink azt, hogy tartósan a legrosszabb, illetve majdnem legrosszabb kiadási szerkezettel rendelkeztek. A háztartások közel egyharmada tartósan közepes kiadási szerkezetűnek tekinthető: ugyan az alapvető létfeltételeik biztosítottak, viszont a nyaralás és ruházkodás „luxusára” már nem telik nekik. Összességében a háztartások egyötöde tekinthető kiegyenlített jómódúnak, s ugyanilyen arányban találunk a háztartások körében olyanokat, akiknek a fogyasztási szerkezete minden évben elérte a „tisztos középosztályi” szintet. A két felső jövedelmi, illetve fogyasztási osztály (tehát a „felső közép” és „felső” osztályok) kiadási szerkezetét elkülönülve elemezve azonban már feltűnő, hogy míg a relatív jövedelmi helyzetet tekintve a felső jövedelmi csoportba valamivel több háztartás tartozik, mint a felső középosztályba, a kiadási szerkezet szerinti felső osztályba kevesebb, mint feleannyi háztartás tartozik, mint az e szempont szerinti felső középosztályba. E különbség oka az objektív és a relatív jövedelmi pozíció közötti eltérésben keresendő. Habár minden tizedik háztartás tartani bírta a

vizsgálati évek folyamán relatív jövedelmi előnyét, ez a családok egy részénél az életszínvonal csökkenésével járt együtt. E családok tehát valamelyest csökkenteni kényszerültek kiadási szerkezetüket. Ők azok, akik a romló életszínvonal hatására lemondtak a nyaralásról.

A háztartások anyagi-jövedelmi helyzetét jellemző négy dimenzió (jövedelem, lakás, tartós fogyasztási cikkek és kiadások) együttes változásának vizsgálata (18. táblázat) alapvetően arra a tényre hívja fel a figyelmet, hogy tíz háztartásból négyben a jövedelmi, kiadási és vagyoni változások nagyfokú inkonzisztenciája a jellemző a rendszerváltást követő időszakban is. Úgy tűnik tehát, hogy a nyolcvanas évek elején mért jelentős státusinkonzisztenciák (Kolosi, 1987) a rendszerváltást követően is jellemzik a magyar társadalmat. Ugyanakkor a rendszerváltást követően a háztartások lakáshelyzetében és fogyasztási cikkekkel való ellátottságában abszolút és relatív értelemben egyaránt inkább javulás mutatkozik. A jövedelmi helyzet átlagos romlása a relatíve lesüllyedők és felemelkedők durván azonos arányával járt együtt, míg a fogyasztás esetében a romló helyzetű családok aránya minden tekintetben lényegesen meghaladta a javuló helyzetű családokét. A jövedelmi és fogyasztási helyzet tekintetében egyúttal igen magas az instabil, hullámzó helyzetű családok aránya.

A vizsgálatunkba bekerült háztartások 38,9%-a esetében a háztartás e négy dimenzió szerinti helyzetében bekövetkezett változás trend nélküliséget mutat: az egyik dimenzió szerint pozitív, a másik szerint negatív irányú a változás, illetve e családok helyzete az egyik évben jobbra, a másikban rosszabbra fordul. A rendszerváltást követő időszakban tehát a családok bő harmadában az anyagi-jövedelmi helyzet instabilitása figyelhető meg. A konzisztens anyagi helyzetű családok elsöprő többsége esetében az anyagi helyzet négy dimenziója közötti összhang leginkább a változatlanságnak (hangsúlyozni szeretnénk: a család pozíciójának relatív, tehát a többi háztartáshoz képest mért változatlanságának) köszönhető.

Csupán a háztartások 3,8%-ának anyagi-jövedelmi helyzete javult a rendszerváltást követően egyetlen mértékben, mind a négy, általunk vizsgált dimenzió mentén. Ugyanakkor a rendszerváltás által megváltozott környezeti feltételek tragikus mértékű romlást is csupán a háztartások igen kis hányadában eredményeztek. Adataink szerint a háztartások csupán 1,6%-ában következett be konzisztens, az anyagi helyzet mind a négy dimenziójában megmutatkozó, lényeges romlás – olyan romlás tehát, amely a család relatív anyagi pozícióját is befolyásolta. A háztartások anyagi helyzetének összevont mutatóját elemezve, a rendszerváltást követően a családok közel egyötöde a stabil alsó osztályhoz, egynegyede a stabil középosztályhoz, míg minden tizedik háztartás a stabil felső osztályhoz tartozik.⁹

---

⁹ Ismételten fel kívánjuk hívni a figyelmet arra, hogy ezen anyagi-jövedelmi helyzetet mutató osztályok többsége kvintilisekre épül. A „felső” osztály tehát inkább jómódú, illetve stabil középosztályként értelmezendő, a középosztály az anyagi helyzetét tekintve a középső 40%-ba tartozókat jelenti.

18. táblázat A háztartások összevont anyagi helyzet-mutatójának változása 1992–1997 között

Összevont anyagi helyzet dinamikája	Háztartások %-os megoszlása
Felfele mobil	3,8
Lefele mobil	1,6
Stabil alsó	18,1
Stabil középső	28,1
Stabil felső	9,4
Egyéb	38,9
Összesen	100,0
N	911

A háztartások jövedelmi helyzetének változása a demográfiai és foglalkozásszerkezeti változások tükrében

A háztartások anyagi helyzetének változását a háztartásokban bekövetkezett demográfiai és foglalkozásszerkezeti változásokkal összevetve adataink megerősítik azt a nyilvánvaló állítást, hogy a háztartások anyagi helyzetét jelentősen befolyásolják a családban bekövetkezett demográfiai változások. A gyermek születése nagymértékben valószínűsíti a család relatív jövedelmi pozíciójának romlását, a család kiadási szerkezetének negatív irányba fordulását és a család lakáshelyzetének enyhe romlását. A halálozások kevésbé hatnak az összevont anyagi mutató változására. A viszonylag gyorsan változó demográfiai tényezők ugyanakkor a jövedelmi és fogyasztási helyzet instabilitásához, hullámszerűséghez is jelentős mértékben hozzájárulnak.

A munkaerőpiaci változások közül ki kell emelni, hogy az a tény, hogy a háztartást enyhén érintette a munkanélküliség, önmagában nem befolyásolta jelentősebb mértékben a háztartás anyagi helyzetét. A hosszan tartó, illetve többszörös munkanélküliség viszont a háztartások többségében anyagi lecsúszást, illetve a rossz anyagi helyzet stabilitását vonta maga után. Azon háztartások körében, akik nem próbáltak vállalkozni, az átlagnak megfelelő arányban találunk olyanokat, akik stabilan az alsó, középső vagy felső anyagi helyzetűek közé tartoznak, felfelé vagy lefelé mozdultak el az anyagi helyzet szerinti hierarchiában, illetve akiknek a helyzete bizonytalan. A vállalkozással való próbálkozás akkor is a jobb anyagi helyzetbe való bekerülés valószínűségét növelte, ha sikertelen volt, és a családot munkanélküliség is sújtotta. Ugyanakkor e háztartások körében az átlagot meghaladó mértékű a változó anyagi helyzetűek aránya, és közel kétszer annyi (3,3% az átlagos 1,6%-hoz képest) lecsúszó anyagi helyzetű van, mint az átlag. Ha a sikertelen vállalkozási próbálkozás

nem társult a negatív anyagi következményekkel járó munkanélküliséggel, illetve ha a vállalkozási próbálkozás sikeres volt (függetlenül attól, hogy ez társult-e munkanélküliséggel vagy sem), a család nagy valószínűséggel meg tudta őrizni középosztályi, vagy felső jövedelmi pozícióját. Azon családok közel fele, ahol a vállalkozással való próbálkozás nem volt teljesen gond nélküli (azaz, ha ugyan nem járt vele együtt munkanélküliség, viszont hosszú távon nem is bizonyult sikeresnek, vagy ha sikeres volt, de a családot közben megérintette a munkanélküliség is), a változó anyagi helyzetűek közé sorolható.

Konzisztensen javuló anyagi helyzetet leginkább azok a családok tudtak elérni, akik sikeresen vállalkoztak. Közel minden tizedik (8,6%, illetve 8,3%) sikeresen vállalkozó háztartás jelentős mértékben növelte anyagi helyzetét, függetlenül attól, hogy a vállalkozást megelőzően volt-e munkanélküli a családban, vagy sem. A sikeresen vállalkozó családok körében messze az átlag alatti azok aránya, akik az alsó, vagy a középső anyagi helyzetű csoportba tartoznak, az átlagosat kétszer, illetve háromszor meghaladja a stabil jólétben élők aránya körükben (19. táblázat).

19. táblázat A háztartások összevont anyagi helyzetének változása a háztartásban bekövetkezett foglalkozásszerkezeti változás szerint

Az anyagi helyzet dinamikája	Foglalkozásszerkezeti változások a háztartásban					
	<i>Passzívak:</i> sem vállalkozó, sem munkanélküli nem volt a családban	<i>Passzív vesztesek:</i> nem vállalkoztak, munkanélküli volt a családban	<i>Vesztes próbálkozók:</i> próbáltak vállalkozni, de felhagytak vele, és volt munkanélküli is a családban	<i>Sikertelen próbálkozók:</i> próbáltak vállalkozni, de felhagytak vele, nem volt munkanélküli a családban	<i>Kényszer-vállalkozók:</i> sikeresen vállalkoztak, de volt munkanélküliség a családban	<i>Törésmentes vállalkozók:</i> sikeresen vállalkoztak, nem volt munkanélküliség a családban
Felfele mobil	3,3	4,1	3,3	0,0	8,6	8,3
Lefele mobil	1,2	2,6	3,3	0,0	2,9	2,1
Stabil alsó	18,9	25,5	16,7	0,0	0,0	4,2
Stabil középső	30,4	26,0	20,0	30,0	20,0	18,8
Stabil felső	7,9	4,1	13,3	23,3	22,9	29,2
Egyéb	38,3	37,8	43,3	46,7	45,7	37,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	572	196	30	30	35	48

Adataink szerint tehát az enyhe mértékű munkanélküliség negatív hatásait még a családi közösség ki tudta küszöbölni különösebb megrázkódtatások nélkül, a súlyosabb fokút azonban már nem. A rendszerváltás után azok a családok tudtak javítani anyagi helyzetükön, akik legalább megpróbáltak vállalkozni, s a sikeresen vállalkozó családok bő harmada egyértelműen a nyertesek közé sorolható.

IRODALOM

Andorka R. (1996): Elégedetlenség. In: Sik E.–Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi páternoszter. TÁRKI–BME, Budapest, 144–151. old.

- Andorka R.–Szivós P.–Tóth I. Gy. (1997): Valóban Magyarországon a legkisebbek a jövedelmi egyenlőtlenségek? *Közgazdasági Szemle* 1997. február.
- Böröcz J.–Á. Róna–Tas (1995): Formation of New Economic Elites. Hungary, Poland and Russia. *Theory and Society* (24) 5: 751–781. old.
- Böröcz, J. (1993): Simulating a Great Transformation. Property Change under Prolonged Informality in Hungary. *Archives européennes de sociologie*, 34: 81–106. old.
- Csibe A.–Kovács I. (1997): Gazdasági elit és piacgazdaság (1993–1997). Manuscript
- Ferge Zs. (1996): A rendszerváltás nyertesei és vesztesei. In: Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. TÁRKI, Budapest, 414–443. old.
- Hankiss E. (1990): *East European Alternatives*. Oxford: Clarendon press.
- Kolosi T.–Sági M. (1996): Rendszerváltás és társadalomszerkezet. In: Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. TÁRKI, Budapest. 149–197. old.
- Kolosi T.–Sági M. (1997): Az új tőkésosztály önképe, társadalmi megítélése. In: Hankiss E.–Matkó I. (szerk.): *A tulajdon kötelez. Figyelő*, Budapest. 61–88. old.
- Kolosi T.–Róbert P. (1992): A rendszerváltás társadalmi hatásai. In: *Társadalmi riport 1992*. Budapest, TÁRKI, 37–74. old.
- Kolosi T.–Róna–Tas Á. (1992): Az utolsókból lesznek az elsőek? A rendszerváltás társadalmi hatásai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 2: 3–26. old.
- Kolosi T.–Bedekovics I.–Szivós P. (1998): Munkaerőpiac és jövedelmek. In: *Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok. Zárótanulmány*. BKE–TÁRKI, Budapest, 8–21. old.
- Kolosi T. (1987): *Tagolt társadalom, Gondolat*, Budapest.
- KSH (1996): *Mikrocenzus 1996. A népesség és a lakások jellemzői*. KSH, Budapest.
- KSH (1997): *Magyar Statisztikai Évkönyv 1996. Központi Statisztikai Hivatal*, Budapest.
- Kuczi T. (1996): A vállalkozók társadalmi tőkéi az átalakulásban. *Századvég*, 2.
- Nagy Gy.–Sik E. (1998): Munkanélküliség. In: *Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok. Zárótanulmány*. BKE–TÁRKI, Budapest, 22–37. old.
- Róbert P.–Sági M. (1996): The Social Basis of Newly Developed Market Economies: Entrepreneurship in East-European Societies. Manuscript.

- Róna–Tas, Á. (1994): The First Shall Be The Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism. *American Journal of Sociology* 100: pp. 40–69.
- Róna–Tas, Á.–J. Böröcz (1997): Folyamatosság és változás az államszocializmus utáni bolgár, cseh, lengyel és magyar üzleti elitben. *Szociológiai Szemle*, 2:49–75
- Sági M. (1994): Managerek. Az új gazdasági elit rekrutációja. In: Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport 1994. TÁRKI, Budapest, 334–350. old.
- Sági, M. (1995): Losers and winners: Social determinants of mobility strategies during the postcommunist transition in East Europe. Kézirat.
- Sági, M. (1996): The upper crust of postsocialist societies. Kézirat.
- Spéder Zs. (1998): Szegénység. In: Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok. Zárótanulmány. BKE–TÁRKI, Budapest, 38–43. old.
- Staniszkis, J. (1991): The Dynamics of Breakthrough in Eastern Europe. Berkeley, University of California Press.
- Stark, D. (1996): Recombinant Property in East European Capitalism. *American Journal of Sociology*, (101) 4: pp. 993–1027.
- Szalai E. (1990): Gazdaság és hatalom. Aula Könyvkiadó, Budapest.
- Szalai E. (1996): Az elitek átváltozása. Cserépfalvi, Budapest, 1996.
- Szalai E. (1997): Rendszerváltás és a hatalom konvertálása. *Szociológiai Szemle*, 2: 77–99. old.
- Szelényi I.–G. Eyal–E. Towsley (1996): Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és társadalmi szerkezet változásai. *Politikatudományi szemle*, 2.
- Szivós P.–Tóth I. Gy. (1998): A háztartások jövedelmi szerkezete, egyenlőtlenségek, szegénység és jóléti támogatások. In: Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok. Zárótanulmány. BKE–TÁRKI, Budapest, 44–57. old.
- Tóth I. Gy. (1994): A jóléti támogatások és a szegénység Magyarországon 1992–1996. TÁRKI, Budapest.
- Tóth I. Gy.–Andorka R.–Förster, M.F. (1994): Poverty, inequalities and incidence of social transfers in Hungary, 1992–1993. TÁRKI, Budapest.
- Tóth O. (1994a): A házassággal, a válással és az együttéléssel kapcsolatos attitűdök. *INFO-Társadalomtudomány* 1994, Vol. 30.
- Tóth O. (1994b): Sociological and historical aspects of entry into marriage. *Journal of Family History* Vol. 19. No. 4. pp. 351–368.
- Tóth O. (1997): Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In: Lévai K. és Tóth I.Gy. (szerk.): Szerepváltozások. TÁRKI–Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 73–85. old.